

Η Εναλλακτική Λύση του Ρομαντισμού

Από την στιγμή της εμφάνισής του μέχρι τις μέρες μας, ο ρομαντισμός υπήρξε η απεγνωσμένη αναζήτηση μιας εναλλακτικής λύσης απέναντι στη σύγχρονη αστική κοινωνία στον κεφαλαιοκρατικό πολιτισμό που δημιούργησε η βιομηχανική επανάσταση.

Ο ρομαντισμός γεννήθηκε στη Γερμανία καθώς και σε άλλες χώρες της Ευρώπης, στη διάρκεια του δεύτερου μισού του 18ου αιώνα, αλλά δεν έπαψε να αποτελεί μια συνισταμένη της κουλτούρας μέχρι σήμερα. Αυτό που συνήθως ονομάζουμε ρομαντικό κίνημα στην Τέχνη και στη Λογοτεχνία, και που τοποθετείται κυρίως στις αρχές του 19ου αιώνα, είναι μία μόνον από τις πολλαπλές αυτές εκδηλώσεις. Σαν *Weltanschauung* (κοσμοθεωρία), σαν στυλ σκέψης, σαν πλέγμα ευαισθησίας, δεν βρίσκεται μόνο στα έργα ποιητών και συγγραφέων όπως ο Novalis, ο E.T.A. Hoffmann, ή οι εξπρεσιονιστές, αλλά και σε φιλοσόφους από τον Schelling μέχρι τον Ernst Bloch, οικονομολόγους, από τον Adam Müller μέχρι τον Lujo Brentano, κοινωνιολόγους, από τον Tönnies μέχρι τον Mannheim - καθώς και σε κοινωνικά κινήματα (από το Jugendbewegung (κίνημα νέων), μέχρι τη σύγχρονη οικολογία). Κάθε άλλο παρά περιορισμένος στο 19ο αιώνα, ο ρομαντισμός είναι παρών στη λογοτεχνία, στην κουλτούρα, στη φιλοσοφία και στην πολιτική σκέψη της Γερμανίας του 20ου αιώνα.

Το ουσιαστικό χαρακτηριστικό της ρομαντικής θεώρησης του κόσμου είναι μια βαθιά κριτική του σύγχρονου βιομηχανικού (αστικού) πολιτισμού και η αναζήτηση μιας εναλλακτικής λύσης βασισμένης στις κοινωνικές και πολιτιστικές αξίες του παρελθόντος. Αυτή η αναφορά σε ένα προ-βιομηχανικό, ή προ-κεφαλαιοκρατικό (πραγματικό ή φανταστικό) παρελθόν, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι η ρομαντική εναλλακτική λύση έχει «οπισθοδρομικό» προσανατολισμό: αυτή η λύση μπορεί να είναι τόσο επαναστατική όσο και συντηρητική. Οι δύο τάσεις είναι παρούσες στη γερμανική ρομαντική

Το κείμενο αυτό ανακοινώθηκε στο Γαλλο-Γερμανικό συνέδριο που οργανώθηκε τον Απρίλιο του 1990 στο Μόναχο με θέμα: *La tentation alternative aux XIX et XX siècles*. Το κείμενο πρωτοδημοσιεύθηκε στη *Revue d'Allemagne*, xii, αρ.3, Ιούλιος - Σεπτέμβριος 1990.

Ο Μ. Löwy είναι ερευνητής στο Εθνικό Κέντρο Ερευνών της Γαλλίας.

Η Συντακτική Επιτροπή ευχαριστεί τον Μ. Löwy για την παραχώρηση του κειμένου του στην ΟΥΤΟΠΙΑ.

κουλτούρα από τις απαρχές της μέχρι τις μέρες μας: αρκεί να αναφέρουμε τους Hölderlin και Novalis, τους Georg Büchner και Franz von Baader, τον Heinrich Heine και τον γέρο Schlegel, τους Lenau και Eichendorff, τον Ernst Bloch και τον Stefan George τους Marcuse και Heidegger.

Μέχρις ένα βαθμό, κάθε ρομαντική ουτοπία στρέφει ένα νοσταλγικό δλέμμα στο παρελθόν, σε παλιούς τρόπους ζωής, σε μια οργανική κοινότητα, ή σε κάποιες παλιές ηθικές θρησκευτικές ή πολιτιστικές αξίες.

Για τους ρομαντικούς επαναστάτες, ωστόσο το ιδεώδες δεν είναι μια επιστροφή στο παρελθόν, αλλά μία παράκαμψη μέσα από το παρελθόν προς το μέλλον, προς μία νέα εναλλακτική λύση. Μπορεί κανείς να αναρωτηθεί για την αιτία της ακμής του ρομαντισμού στη Γερμανία στο τέλος του 18ου, πριν ν' αρχίσει πραγματικά η εκδιομηχάνιση της χώρας. Από τη μια μεριά, παρατηρείται ήδη, εκείνη την εποχή, μια κάποια πολιτική οικονομικό εκσυγχρονισμό και διοικητικού εξορθολογισμού που προωθούσε το Πρωσικό Κράτος. Άλλωστε, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι η ανάπτυξη του σύγχρονου αστικού πολιτισμού ήταν ευρωπαϊκό φαινόμενο που οι επιπτώσεις του είχαν αντίκτυπο σ' ολόκληρη την ήπειρο, και κατά τρόπο αρκετά άμεσο, εξαιτίας της ναπολεόντειας κατάκτησης. Άλλωστε είναι γνωστό ότι οι πιο ισχυρές αντιδράσεις κατά του καπιταλισμού προέρχονται συχνά από τις χώρες της «Περιφέρειας» του συστήματος και όχι του κέντρου του: από την Γερμανία στις αρχές του 19ου αιώνα, από τη Ρωσία των αρχών του 20ου...

Αν ο ρομαντισμός δεν εξαφανίζεται ποτέ ολοκληρωτικά από τη γερμανική πολιτιστική ζωή, η επιρροή του όμως παρακμάζει στα μέσα του 19ου αιώνα, για να ξαναγίνει ισχυρή γύρω στα 1880 - 1920 με την άνοδο αυτού που θα ονομαστεί «νεορομαντισμός» — αλλά και με τη ρομαντική διάσταση των καλλιτεχνικών και κοινωνικών κινημάτων όπως ο εξπρεσιονισμός ή οι Wandörngel, (αποδημητικά πουλιά).*

Αυτό το «δεύτερο κύμα» ρομαντισμού μπορεί να θεωρηθεί σαν απάντηση στη γιγάντια διαδικασία εκδιομηχάνισης που μεταμορφωσε τη Γερμανία του Γουλιέλμου σε μια από τις κεφαλαιοκρατικές δυνάμεις της Ευρώπης — καθώς και σαν απάντηση στις ιδεολογίες που συνοδεύουν και νομιμοποιούν αυτή τη διαδικασία: θετικισμό, επιστημονισμό, ωφελιμισμό, φιλελευθερισμό, νατουραλισμό. Το «τρίτο κύμα» ρομαντισμού στη Γερμανία θα ήταν αυτό που, από τη δεκαετία του '60 (μετά το «οικονομικό θαύμα»), εκδηλώνεται στην καρδιά του φοιτητικού κινήματος, του ειρηνιστικού, του φεμινιστικού και κυρίως του οικολογικού κινήματος — καθώς και σε ορισμένα λογοτεχνικά ή καλλιτεχνικά έργα. Είναι προφανές ότι οι μορφές του ρομαντισμού τον 20ό αιώνα αλλάζουν σημαντικά σε σχέση με τους πρώιμους ρομαντικούς (Fruhromantik) — κατά

Μέλη ομίλου νέων των αρχών του αιώνα με σκοπό τη γνωριμία της φύσης.

τον ίδιο τρόπο που και η βιομηχανική αστική κοινωνία της εποχής μας δεν είναι η ίδια με αυτήν του 19ου αιώνα. Αλλά εφόσον πρόκειται πάντα για το ίδιο κοινωνικο-οικονομικό σύστημα (τον καπιταλισμό), η ρομαντική αντίδραση διατηρεί και αυτή μια βασική συνέχεια στην αναζήτηση μιας εναλλακτικής λύσης.

Παρά την κριτική της για την καπιταλιστική νεωτερικότητα, ο ίδιος ο ρομαντισμός, από μια άποψη είναι «μοντέρνος». Αυτό το θέμα αναλύθηκε πρόσφατα στα έργα του Karl Heinz Bohrer, αλλά μου φαίνεται ότι η προσέγγισή του είναι πολύ στενή, περιοριζόμενη σε μια αισθητική πλευρά: η νεωτερικότητα του ρομαντισμού θα απέρθεε από το γεγονός ότι οι κεντρικές μορφές του — ο αναστοχασμός του έργου τέχνης και το φανταστικό — βρίσκονται μέσα στις πιο σύγχρονες μορφές της κουλτούρας του 20ου αιώνα (τον σουρεαλισμό κ.λπ.).¹

Όμως, όπως ακριβώς δεν μπορεί κανείς να αναγάγει τον ρομαντισμό σε αισθητικό φαινόμενο (ο πολιτικός ρομαντισμός δεν είναι απαραίτητα «φανταστικός»), έτσι και η νεωτερικότητά του εγγίζει κάτι πιο πλατύ και πιο βαθύ από οποιαδήποτε λογοτεχνική φόρμα: η νοσταλγία ενός παρελθόντος που προηγήθηκε του σύγχρονου κόσμου είναι ένα πολιτιστικό γνώρισμα που δεν μπορεί να υπάρξει παρά σε μια σύγχρονη σκέψη. Εξάλλου, η ρομαντική κριτική, όποια κι αν είναι η αποστροφή της προς την αστική νεωτερικότητα και τους τρόπους σκέψης της, είναι αναπόφευκτα «μολυσμένη», στον ένα ή τον άλλο βαθμό, από την σύγχρονη κουλτούρα, από το Διαφωτισμό, από το δυτικό ορθολογισμό.

Στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα, ένα μέρος του συντηρητικού ρομαντισμού θα συμφιλωθεί με τη σύγχρονη (καπιταλιστική) τεχνολογία και βιομηχανίες για να καταλήξει στο ναζισμό. Αντίθετα, ο επαναστατικός ρομαντισμός (συχνά εκπροσωπούμενος από Εβραίους διανοούμενους) θα προσανατολισθεί προς την απελευθερωτική ή κομμουνιστική ουτοπία: πρόκειται ιδιαίτερα για περιπτώσεις όπως ο Martin Buber, Erich Fromm, Georg Lukács (στα νιάτα του), Ernst Bloch, Walter Benjamin, Gustav Landauer και άλλοι.

Η ιδέα ότι η ρομαντική αναζήτηση μιας εναλλακτικής λύσης στο σύγχρονο πολιτισμό οδήγησε στο ναζισμό, έγινε σχεδόν κοινός τόπος στην ιστοριογραφία των σύγχρονων ιδεών. Το επιχείρημα προβλήθηκε τόσο από φιλελεύθερους συγγραφείς (ιδιαίτερα Αγγλοσάξονες) που τονίζουν την αντίθεση του ρομαντισμού απέναντι στη Φιλοσοφία του Διαφωτισμού και στη βιομηχανική κοινωνία, όσο κι από ορισμένους μαρξιστές συγγραφείς — όπως ο Georg Lukács στην «καταστροφή των λογικών» — που αντιμετωπίζουν τον ρομαντισμό σαν ένα ανορθολογικό και αντιδραστικό ρεύμα. Έτσι ιχνηλατεί κανείς μια γενεαλογία διανοουμένων που ξεκινά από τους ρομαντικούς των αρχών του 19ου αιώνα (Hölderlin, Novalis, Adam Müller, Schlegel και Schelling),

φτάνει στον Schopenhauer και στον Nietzsche και στη συνέχεια, στον 20ο αιώνα, στους άμεσους προδρόμους του γερμανικού φασισμού — τη σχολή του «Πολιτιστικού Πεσσιμισμού» και στους οπαδούς της «Συντηρητικής Επανάστασης» — και στους ιδεολόγους του NSDAP.

Κατά πόσον, όμως, είναι νόμιμη μια τέτοια παρουσίαση του ρομαντισμού ως πολιτιστικής πηγής του ναζισμού; Είναι αναμφισβήτητο ότι η ιδεολογία του χιτλερικού εθνικοσοσιαλισμού άντλησε από το πολιτικο-πολιτιστικό οπλοστάσιο του ρομαντισμού ορισμένα σημαντικά θέματα: τη λατρεία της εθνικο-λαϊκής κοινότητας (Volksgemeinschaft), την επίμονη επιβεβαίωση της ιδιαιτερότητας του γερμανικού έθνους, την κριτική της σκέψης του Διαφωτισμού και των φιλελευθερο-δημοκρατικών ιδεωδών, τη νοσταλγία ενός ένδοξου παρελθόντος, κ.λπ. Εξάλλου, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αρκετοί ρομαντικοί συγγραφείς ήταν αντιδραστικοί, αντι-επαναστάτες, εξτρεμιστές, εθνικιστές και αντισημίτες.

Εν πάση περιπτώσει αυτή η περιγραφή των γεγονότων, χωρίς να είναι απόλυτα σφαλερή, έχει το μειονέκτημα ότι είναι εξαιρετικά μονόπλευρη. Δεν λαμβάνει υπόψη της την αληθινή φύση ούτε του ρομαντισμού, ούτε του ναζισμού. Ανάμεσα στους πρώτους ρομαντικούς δρίσκουμε εθνικιστές συγγραφείς και οικουμενικά, κοσμοπολίτικα πνεύματα: αντισημίτες και εβραϊόφιλους (και ένα σημαντικό αριθμό Εβραίων: ας θυμηθούμε ότι τα πιο ονομαστά γερμανικά σαλόνια του ρομαντισμού στην αρχή του 19ου αιώνα ήταν τα σαλόνια Εβραίων γυναικών, όπως της Ραχήλ Varnhagen), φιλομοναρχικών και Γιακωδίνων ονειροπόλων του παρελθόντος και ονειροπόλων του μέλλοντος. Ορισμένες από τις πιο δηκτικές κριτικές του αντιδραστικού ρομαντισμού ήταν αυτές των ίδιων των ρομαντικών, όπως του Heine. Συνεπώς, είναι πασιδύλα ανακριβές το να αναγάγουμε ολόκληρη τη ρομαντική κουλτούρα στην οπισθοδρομική συντηρητική, αντεπαναστατική και εθνικιστική εκδοχή της.

Όσο για τον ναζισμό: η ιδεολογία του περιέχει μια αρχαϊκή αναχρονιστική και παρελθοντολογική πτυχή, η οποία εκφράζει την απογοήτευση των παραδοσιακών κοινωνικών στρωμάτων (αγροτιάς, παλιάς μικροαστικής τάξης, αγροτικής αριστοκρατίας) από τη βιομηχανική/αστική νεωτερικότητα, και που τρέφεται πρόθυμα με ρομαντικές αναφορές. Αλλά, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση σ' αυτή την αρχαϊκή και ρομαντική πλευρά, παραβλέπει όλη αυτή την τρομερά μοντέρνα και βιομηχανική διάσταση του ναζιστικού φαινομένου — τόσο στην ιδεολογία του, όσο και στην πρακτική του. Αναλύοντας τους άμεσους προδρόμους του ναζισμού — τους ιδεολόγους της «συντηρητικής επανάστασης» όπως οι Spengler, Ernst Jünger, Carl Schmitt, Moeller van den Bruck, — ο Louis Dupreux παρατηρεί ορθά: «Η συντηρητική επανάσταση εκδηλώνει μια αναμφισβήτητη νεωτερικότητα, αλλά πρόκειται για μια επι-

μέρους νεωτερικότητα και κυρίως πρόκειται για μια νεωτερικότητα εναντίον της νεωτερικότητας ή του προοδευτισμού. — απλά πρόκειται για τη σύγχρονη αντίδραση. (...) Αυτό το κίνημα, αποδέχεται την πρόκληση της νεωτερικότητας, ευνοεί τη μεγάλη βιομηχανία, την τεχνολογία, μια κάποια ορθολογική οργάνωση της κοινωνίας.(...) Επιτρέπεται να σκεφθούμε ότι αυτό το ρεύμα της «σύγχρονης αντίδρασης», την εποχή των μαζών και της τεχνικής, αντιπροσωπεύει περισσότερο τις «ανερχόμενες» κατηγορίες, τις νέες μεσαίες τάξεις, ένα μέρος της «τεχνοδομής», καθώς και ένα μέρος, ένα μόνο μέρος, των παραδοσιακών αρχουσών τάξεων ή στρωμάτων. Ένα ανάλογο επιχείρημα ανέπτυξε ο Gilbert Merlio για τον Spengler. Πρέπει να πολεμήσουμε την πρόοδο με τα ίδια της τα όπλα, να την εκκενώσουμε από το νόημά της, δηλαδή να της αφαιρέσουμε όλα αυτά τα στοιχεία ατομικής ή συλλογικής απελευθέρωσης που αυτή συνεπάγεται, αποδεχόμενοι ταυτόχρονα τα μέσα ισχύος που θέτει στη διάθεσή μας: εξ ου και το ναί του Spengler στην τεχνική, στο βιομηχανικό δυναμισμό και στην καθολική κινητοποίηση του Έθνους από ένα Κράτος υπαλλήλων και στρατιωτών.²

Το ίδιο ισχύει a fortiori για την ίδια την εθνο-σοσιαλιστική ιδεολογία. Ο Χίτλερ στο *Mein Kampf* παρουσίαζε την άρεια κουλτούρα σαν μία σύνθεση του «ελληνικού πνεύματος και της γερμανικής τεχνολογίας». Στα 1930 ένας ιδεολόγος ναζί, ο Peter Schwerber, δημοσίευσε ένα βιβλίο με τίτλο «Εθνο-σοσιαλισμός και τεχνική», που ανέπτυξε το εξής θέμα: ο ναζισμός, όντας κάθε άλλο παρά αντι-τεχνολογικός, θέλει να απελευθερώσει την τεχνολογία από την κυριαρχία του χρήματος και από τον «εβραϊκό υλισμό». Αυτή η πλευρά του γερμανικού φασισμού μελετήθηκε πρόσφατα από τον Βορειοαμερικανό κοινωνιολόγο Jeffrey Herf, που καταδεικνύει τη συνέχεια ανάμεσα στην «αντιδραστική νεωτερικότητα» των συντηρητικών επαναστατών και σ' αυτόν των εθνο-σοσιαλιστών, με μία επακριβή ανάλυση των γραπτών των Spengler, Junger, Sombart και των κυριότερων ιδεολόγων του ναζισμού.³

Σε τι συνίσταται η ρομαντική κριτική του καπιταλιστικού μοντερνισμού; Το κύριο γνώρισμα του βιομηχανικού πολιτισμού το οποίο το αρνείται ο ρομαντισμός, είναι η ποσοτικοποίηση της ζωής, η απόλυτη κυριαρχία ποσοτικών αξιών, των υπολογισμών σε κέρδη και ζημιές — αυτό που ο Max Weber θα αποκαλέσει *Rechenhaftigkeit* (υπολογιστικότητα) της καπιταλιστικής ηθικής — πάνω στον ιστό της κοινωνικής ζωής. Για τους ρομαντικούς η αστική νεωτερικότητα χαρακτηρίζεται από την παντοδυναμία της ανταλλακτικής αξίας από τη γενικευμένη πραγματοποίηση των κοινωνικών σχέσεων — και από την αντίστοιχη παρακμή των ποιοτικών αξιών (κοινωνικών, θρησκευτικών, ηθικών, πολιτιστικών ή αισθητικών), τη διάλυση των ποιοτικών ανθρώπινων δεσμών την ισοπέδωση της ζωής. Εάν ο καπιταλισμός είναι, σύμφωνα με τον περίφημο ορισμό του Max Weber, το ξεμάγεμα του κόσμου,

η ρομαντική εναλλακτική λύση είναι μια απελπισμένη προσπάθεια ξαναμαγέματος του κόσμου. Τίποτε δεν προσδιορίζει καλύτερα το πνεύμα του ρομαντισμού από τον περίφημο στίχο του Tieck που υμνεί τη σεληνοφώτιστη μαγεμένη νύκτα (*die mondbeglänzte Zaubernacht...*).

Μία από τις κύριες στρατηγικές του ρομαντισμού για το ξαναμάγεμα του κόσμου είναι, εννοείται, η επιστροφή στις θρησκευτικές παραδόσεις και μάλιστα σε τέτοιο σημείο, ώστε πολλοί κριτικοί θεωρούν τη θρησκεία σαν το κύριο γνώρισμα του ρομαντικού πνεύματος. Αυτό αληθεύει, αλλά πρόκειται για μια υπερβολική μονόπλευρη προσέγγιση: από τη μια μεριά, επειδή υπάρχει ένας μη-θρησκευτικός ρομαντισμός (E.T.A. Hoffmann) ακόμη και αντιθρησκευτικός ρομαντισμός (Nietzsche, O. Panizza), κι από την άλλη μεριά επειδή οι κριτικές αυτές δεν επιτρέπουν τη διάκριση ανάμεσα στις ρομαντικές μορφές και σε άλλες μορφές θρησκευτικότητας - για παράδειγμα, ορισμένους τύπους προτεσταντισμού που προσαρμόζονται τέλεια, όπως το διαπίστωσε ο Max Weber, στο «πνεύμα του καπιταλισμού». Εν πάση περιπτώσει, είναι αλήθεια ότι η μεγάλη πλειοψηφία των Γερμανών ρομαντικών — κυρίως στη αρχή του 19ου αιώνα — αναζητεί με πάθος την παλινόρθωση των θρησκειών του παρελθόντος και ιδιαίτερα του μεσαιωνικού καθολικισμού. Το ωραίο πολιτικό/λογοτεχνικό κείμενο του Novalis «Η Ευρώπη και η Χριστιανοσύνη» είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της ρομαντικής θρησκευτικότητας της εμποτισμένης με νοσταλγία που — με την αισθητική ευαισθησία της και τη μυστικιστική της ποίηση — παραμένει παρ' όλ' αυτά αρκετά διαφορετική από τα θεσμοθετημένα δόγματα της εκκλησίας.

Αλλά η θρησκεία — με τις παραδοσιακές μορφές της ή τις μυστικόπαθες και/ή αιρετικές εκδηλώσεις της — δεν είναι το μόνο μέσο «ξαναμαγέματος» που επέλεξαν οι ρομαντικοί: στρέφονται επίσης προς την μαγεία, τις τέχνες του εσωτερισμού, τις μαγανείες, την αλχημεία, την αστρολογία: ξαναανακαλύπτουν τους μύθους (παγανιστικούς ή χριστιανικούς), τους θρύλους, τα παραμύθια, τις «γοθθικές» ιστορίες: εξερευνούν τα κρυμμένα βασίλεια του ονείρου και του φανταστικού — όχι μόνο στη λογοτεχνία και στην ποίηση, αλλά και στη ζωγραφική, από τον Philipp Otto Runge μέχρι τον Max Klinger και τον Max Ernst. Τελικά αντιμέτωπος με μία επιστήμη της φύσης που, από τον Νεύτωνα και τον Lavoisier, φαίνεται να αποκρυπτογράφει τα μυστήρια του σύμπαντος και αντιμέτωπος με μία σύγχρονη τεχνική που αναπτύσσει μια αυστηρά ορθολογική/μηχανιστική και οφελμιστική προσέγγιση προς το περιβάλλον (τις «πρώτες ύλες» της βιομηχανίας), ο ρομαντισμός φιλοδοξεί να ξαναδώσει τη μαγική της διάσταση στη φύση. Αυτός είναι ο ρόλος της θρησκευτικής φιλοσοφίας της φύσης ενός Schelling, ενός Ritter ή ενός Franz Baader, αλλά πρόκειται και για ένα ανεξάντλητο θέμα της ρομαντικής ποίησης και ζωγραφικής, οι οποίες δεν παύουν να αναζητούν τις μυστηριακές

αναλογίες, τις «αντιστοιχίες» ανάμεσα στην ανθρώπινη ψυχή και στη φύση, το πνεύμα και το τοπίο, την εσωτερική και την εξωτερική θύελλα. Πρόκειται για θέματα που ξαναδρίσκουμε σήμερα σε ορισμένα ρεύματα του οικολογικού κινήματος.

Με την άρνηση της ποσοτικοποίησης και του ξεμαγέματος συσχετίζεται στενά και το μίσος για τη μηχανοποίηση του κόσμου. Στα 1809 ο Franz Baader δημοσιεύει το έργο «Συμβολές στη δυναμική φιλοσοφία, αντιτιθέμενες στη μηχανιστική φιλοσοφία», που είχε σημαντική απήχηση στους ρομαντικούς. Στο όνομα του φυσικού, του οργανικού, του ζωτικού, του «δυναμικού», οι ρομαντικοί εκδηλώνουν συχνά μια βαθιά εχθρότητα σε οτιδήποτε είναι μηχανικό, τεχνητό, φιαχτό, κατασκευασμένο.

Ονειρεύμενοι τη χαμένη αρμονία ανάμεσα στον άνθρωπο και στη φύση, ανάγοντας τη σε μια μυστικαστική λατρεία, αντιμετωπίζουν με δυσπιστία ή απόγνωση τις προόδους της μηχανοκρατίας, της εκβιομηχάνισης, της μηχανοποιημένης κατάκτησης του περιβάλλοντος.

Το καπιταλιστικό εργοστάσιο τους φαίνεται ένας καταχθόνιος τόπος και οι εργάτες σαν καταδικασμένοι στο πυρ το εξώτερο—όχι τόσο επειδή είναι αντικείμενο εκμετάλλευσης, αλλά κυρίως επειδή είναι αλυσοδεμένοι στη μηχανική κίνηση, στον ομοιόμορφο ρυθμό του εμβόλου των μηχανών.

Οι ρομαντικοί καταδιώκονται επίσης από τον επιύληττα μηχανοποίησης το ίδιο του ανθρώπου που πρότυπό της είναι η περίφημη—αυτόματη γυναίκα (Ολυμπία) του E.T.A Hoffmann, που η κίνηση και τα τραγούδια της είχαν «αυτό το μονότονο και δυσάρεστο ρυθμό που θυμίζει το ρυθμό της μηχανής». Σ' ένα σχόλιο για τον Hoffmann ο Walter Benjamin παρατηρούσε ότι αυτά τα παραμύθια βασίζονται στην ταυτότητα ανάμεσα στο αυτόματο και το σατανικό, από τη στιγμή που η ζωή του σύγχρονου ανθρώπου είναι «το προϊόν ενός επονεϊδίστου μηχανισμού που τον κατευθύνει ο Σατανάς».⁴

Οι αντιπαραθέσεις που πρόδωκαν η γερμανική κοινωνιολογία και φιλοσοφία στα τέλη του 19ου αιώνα, ανάμεσα στην «Κουλτούρα και τον Πολιτισμό» ή ανάμεσα στις Gemeinschaft και Gesellschaft (κοινότητα και κοινωνία), είναι μια πιο συστηματική εκδοχή της ρομαντικής εξιδανίκευσης του παρελθόντος και της ρομαντικής αναζήτησης μιας εναλλακτικής λύσης απέναντι στο διομηχανικό/καπιταλιστικό εκσυγχρονισμό. Μ' αυτή την έννοια, ο Walter Benjamin έχει δίκιο να ορίζει το ρομαντισμό σαν αναζήτηση του «δρόμου επιστροφής της ψυχής στη μητρική εστία» (der Heimweg der Seele ins Mutterland).⁵

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτά τα θέματα της ρομαντικής εναλλακτικής λύσης διατυπώθηκαν συχνά, στη διάρκεια της ιστορίας του γερμανικού ρομαντισμού, στο πλαίσιο μιας παλινορθωτικής, συντηρητικής και αντιδραστικής προσπάθειας. Αλλά τα δρίσκουμε επίσης, όπως τόνοισα πιο πάνω, και σε στοχαστές, σε πολιτιστικά και κοινωνικά ή ουτοπικο-επαναστατικά ρεύματα. Ο ρόλος που έπαιξαν οι Εβραίοι διανοούμενοι σ' αυτή τη ρομαντική κουλτούρα

της «αριστεράς» είναι αρκετά σημαντικός — πράγμα που μπορεί να εξηγηθεί ταυτόχρονα, από την κατάσταση του «παρία διανοούμενου» στην οποία βρίσκονταν και από τη σπουδαιότητα της μεσσιανικής τους παράδοσης.⁶

Θα ήθελα να κλείσω την ομιλία μου, εξετάζοντας εν συντομία, σαν συγκεκριμένο παράδειγμα αυτού του ουτοπικού ρομαντισμού (τον 20ο αιώνα), μια μορφή που η μοίρα της συνδέθηκε στενά με την πόλη του Μονάχου. Και μια και το συμπόσιό μας έχει την τύχη να διεξάγεται στην πρωτεύουσα της Βαυαρίας, νομίζω ότι είναι σκόπιμο να αναφέρουμε αυτόν που υπήρξε, στη διάρκεια μιας σύντομης επαναστατικής περιόδου (Απρίλιος του 1919) ο υπεύθυνος παιδείας και πολιτισμού σ' αυτή την ωραία πολιτεία: τον Gustav Landauer, συγγραφέα, λογοτεχνικό κριτικό, κοινωνικό φιλόσοφο και αναρχικό ηγέτη, αξιοσημείωτο εκπρόσωπο του ελευθερόφρονου ρομαντισμού.

Ο G. Landauer γεννήθηκε στις 7 Απριλίου του 1870 από εβραϊκή οικογένεια της νότιας Γερμανίας. Ήταν φίλος του Martin Buber και του Kropotkine και συντάκτης της αναρχικής επιθεώρησης *Der Sozialist*. Στα 1919 ο Gustav Landauer έγινε Επίτροπος του Λαού επί του Πολιτισμού στην εφήμερη Δημοκρατία των Συμβουλίων της Βαυαρίας. Με την ήττα της επανάστασης στο Μόναχο θα φυλακιστεί και θα δολοφονηθεί από τους στρατιωτικούς στις 2 Μαΐου του 1919.

Ο Landauer που στα νιάτα του προσελκύστηκε από τον Wagner και τον Nietzsche, πολύ σύντομα αποκόπτεται απ' αυτές τις πρώτες του αναφορές, όχι μόνον με τον επαναστατικό του προσανατολισμό, αλλά και με το ενδιαφέρον του για τη θρησκευτική πνευματικότητα - αρχικά χριστιανική (θα δημοσιεύσει στα 1903 μια μετάφραση των μυστικιστικών γραπτών του Maitre Eckart), και αργότερα ιουδαϊκή - χάρις, ιδιαίτερα, στην επίδραση των χασσιδικών γραπτών του φίλου του Martin Buber. Σ' ένα αυτοβιογραφικό άρθρο συνταγμένο στα 1913, περιγράφει τη νιότη του σαν μια «αδιάκοπη σύγκρουση μιας ρομαντικής νοσταλγίας με τα στενά όρια του φιλισταϊσμού (enge Philisterschranken)».⁷

Ο Landauer νιώθει μαζί με τους πρώιμους ρομαντικούς να μαγεύεται βαθιά από τη χριστιανική κουλτούρα του Μεσαίωνα: «Μια φορά κι έναν καιρό υπήρχε ένας πνευματικός σύνδεσμος... που δεν τον σταματούσαν ακόμα λίγο πριν κι από τη γλώσσα, τα κρατικά σύνορα: κι αυτή ήταν η χριστιανοσύνη με τον Δάντη της και τη γοτθική της τέχνη που απλωνόταν από τη Μόσχα μέχρι τη Σικελία και την Ισπανία(...). Η σημασία της ήταν, την εποχή που έφτασε την ολοκλήρωση και το αποκορύφωμά της: έκφραση, σημείο και μεταμόρφωση (Verklärung), τέχνη — με μια λέξη, πολιτισμική κοινότητα (Kulturgemeinschaft). Η χριστιανοσύνη με τους πύργους και τις γοτθικές επάλξεις της — με τις συντεχνίες και τις αδελφότητες ήταν ένας λαός με την

πιο ισχυρή και πιο υψηλή έννοια της λέξης, εσωτερική συγχώνευση της οικονομικής και πολιτιστικής κοινότητας με τον πνευματικό δεσμό (Geistesbund)".⁸

Αυτή η μεσαιωνική Gemeinschaft (κοινότητα) μετατρέπεται σε ουσιαστική αναφορά της απελευθερωτικής του. Ο μεσαίωνας είναι — όπως η αρχαία Ελλάδα — μία εποχή «εκτυφλωτικού ύψους», όπου «το πνεύμα δίνει νόημα στη ζωή, καθιστά τη ζωή μυστήριο ιερό και ευλογία». Αυτό εκδηλώνεται επίσης μέσα στις μεσαιωνικές κοινότητες τις συντεχνίες και τα σωματεία, και εκφράζει μια αυθεντική κοινωνική ζωή, πλούσια σε πνευματικότητα — προμηνύοντας τον σοσιαλισμό - σε αντίθεση προς το σύγχρονο κράτος, «αυτή την υπέρτατη μορφή απουσίας πνεύματος (Ungeist). Μία από τις κύριες μορφές του Landauer κατά του μαρξισμού, είναι ότι αρνείται τη συγγένεια ανάμεσα στο σοσιαλισμό του μέλλοντος και σε ορισμένες κοινωνικές δομές του παρελθόντος όπως οι δημοκρατίες των πόλεων του Μεσαίωνα, η αγροτική επανάσταση και η ρώσικη αγροτική συλλογική ιδιοκτησία.⁹

Αυτή η ευλάβεια για το παρελθόν συνοδεύεται από μια δριμύεια και ανελέητη κριτική του παρόντος, δηλαδή της καπιταλιστικής εποχής, η οποία περιγράφεται σαν εποχή παρακμής και διαφθοράς (από την εποχή της ανακάλυψης της Αμερικής!). Η σύγχρονη Αγγλία (από το 19ο αιώνα) «με το στείρο βιομηχανικό της σύστημα, με την εγκατάλειψη της γης της, με την ισοπέδωση των μαζών της και τη γενίκευση της αθλιότητας, με την παραγωγή της για την παγκόσμια αγορά παρά για τις πραγματικές ανάγκες» είναι κατά τον Landauer ένα απαίσιο δδέλυγμα. Η σοσιαλιστική εναλλακτική λύση δεν συνίσταται στην τελειοποίηση του βιομηχανικού συστήματος αλλά στο να βοηθήσει τους ανθρώπους να ξαναβρούν την κουλτούρα, το πνεύμα, την ελευθερία, την κοινότητα.¹⁰

Η κύρια συνέπεια της «προόδου» της νεωτερικότητας και της βιομηχανικής εποχής, υπήρξε, κατά τον Landauer, η απόλυτη κυριαρχία του «πραγματικού Αντίχριστου», του «θανάσιμου εχθρού αυτού που υπήρξε ο πραγματικός χριστιανισμός ή το πνεύμα της ζωής»: του Κράτους. Εκ πεποιθήσεως αναρχικός, ο Landauer διεκδικεί την κληρονομιά των Proudhon, Kropotkine, Bakounine, και Tolstoï, για να αντιτάξει στο συγκεντρωτικό κράτος την αναγέννηση της κοινωνίας με τη σύσταση ενός δικτύου αυτόνομων δομών εμπνευσμένων από τις προκαπιταλιστικές κοινότητες. Δεν πρόκειται ωστόσο για επιστροφή στο μεσαιωνικό παρελθόν, αλλά για να δοθεί μια νέα μορφή στο παλιό και να δημιουργηθεί μια κουλτούρα με τα μέσα που διαθέτουμε του σύγχρονου πολιτισμού. Ο στόχος είναι να αποκατασταθεί η ενότητα (που την έσπασε ο καπιταλισμός) ανάμεσα στη γεωργία, τη βιομηχανία και τις τέχνες, ανάμεσα στη χειρωνακτική και στην πνευματική εργασία, ανάμεσα στην εκπαίδευση και την επιτόπου εκμάθηση.¹¹

Ο Gustav Landauer δεν μπόρεσε ποτέ να υλοποιήσει το απελευθερωτικό του όνειρο, το σχέδιό του για ελεύθερη αποκεντρωμένη ομοσπονδία αυτόνομων κοινοτήτων. Αλλά τα γραπτά του — που τώρα ξανάρχονται στο φως και επανεκδίδονται κατά τα τελευταία 20 χρόνια — είναι από τα πιο εκπληκτικά ντοκουμέντα της ρομαντικής/εναλλακτικής/επαναστατικής λύσης στη γερμανική κουλτούρα του αιώνα μας.

1. Karl Heinz Bohrer, *Die kritik der Romantik*, Suhrkamp, 1989, σελ. 9-19.

2. Louis Dupeux, *Kulturpessimismus, Revolution Conservative et, Modernité*, και Gilbert Merlio, *L'audience des idées de Spengler sous le République de Weimar*, στο Gerard Raulet (Ed.) *Weimar ou l'explosion de la modernité*, Παρίσι, Άνθρωπος, 1984. Βλέπε επίσης τα αξιοσημείωτα έργα του Dupeux, Merlio, Goedel και άλλων στην *Revue d'Allemagne*, Τόμος 14ος, αρ. 1. Ιανουάριος-Μάρτιος 1982.

3. Κατά τον Herf, «ο παράδοξος συνδυασμός του ανορθόλογου και της τεχνικής ήταν ουσιώδους σημασίας για την ιδεολογία και τις πρακτικές του Χίτλερ και του εθνικο-σοσιαλισμού. Αυτή η παράδοση άρχισε στα γερμανικά τεχνικά πανεπιστήμια του τέλους του 19ου αιώνα, τροφοδοτήθηκε από τις εθνικές οργανώσεις των μηχανικών, αναζωογονήθηκε από τους συντηρητικούς επαναστάτες στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης, και έγινε ένα ιδρυτικό συστατικό στοιχείο της ναζιστικής ιδεολογίας από την αρχή της δεκαετίας του '20 μέχρι το 1945. Αυτός συνδυασμός πολιτικής αντίδρασης και μιας θετικής στάσης απέναντι στην τεχνολογική πρόοδο εμφανίστηκε πολύ πριν το 1933 και συνέβαλε στον ιδεολογικό δυναμισμό του καθεστώτος μετα το 1933». Jeffrey Herf, *Reactionary Modernism. Technology Culture and Politics in Weimar and the third Reich*, Cambridge University Press, 1986, σελ.220.

4. E.T.A. Hoffmann «Le Marchand de Sable», *Contes Fantastiques*, Παρίσι, Nouvel Office d' Edition, 1963, σελ.79, W. Benjamin «E.T.A. Hoffman und O. Panizza», *Gesammelte Schriften*, Francfort, Suhrkamp, 1977, II.2, σελ.644.

5. W. Benjamin, *Compte rendu d' Albert Béguin*, "L' âme romantique et les rêves, *Gesammelte Schriften*, III, Francfort, Suhrkamp, 1980 , σελ.560.

6. Προσπάθησα να ασχοληθώ μ' αυτή την προβληματική στο διδύλιό μου: *Rédemption et Utopie. Le Judaïsme libertaire en Europe Centrale. Une étude d' affinité élective*, Paris, PUF,1988.

8. G. Landauer, «Vor fünfundzwanzig Jahren» (1913) στο «Rechenschaft», Berlin, Paul Cassirer Verlag, 1919, σελ. 146.

9. Gustav Landauer, «Volk und Land: Dreissig sozialistische Thesen» (1907), in *Beginnen Aufsätze über Sozialismus*, Cologne, Marcon-lock Verlag, 1924, σελ. 8-9.

9. G. Landauer, *Aufruf zum Sozialismus* (1911), Berlin, Paul Cassirer, 1919, σελ. 9,20,43. G Landauer φαίνεται να αγνοεί ότι ο Μαρξ και ο Έγκελς έβλεπαν ακριβώς στη γερμανική αγροτική επανάσταση και στη ρωσική αγροτική συλλογική ιδιοκτησία, ερείσματα για μια μετάβαση στο σοσιαλισμό.

10. G. Landauer, *Aufruf zum Sozialismus*, σελ. 47-48.

11. *Ibid*, 6,100,102,146.